

УДК 330.101

С.В. КУЗЬМІНОВ, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ВЕЛИКІ МОДЕЛІ ЧИ «ЯЩИК З ІНСТРУМЕНТАМИ»: ЩО КОРИСНІШЕ?

У статті розглядається концепція взаємодії між економічною наукою та практикою економічної діяльності та державного регулювання. Ця проблема аналізується з точки зору мейнстріму, марксизму, інституціоналізму та інших шкіл сучасної економічної науки. Автор доходить висновку, що інструменталізм А. Маршалла зберігає свою актуальність, попри наявні вади.

Ключові слова: методологія мейнстріму, маршалліанська парадигма, інструменталізм.

Постановка проблеми. Теза про кризу економічної теорії вже стала загальним місцем в дискусіях економістів найвищого рангу. Нездатність нинішньої ортодоксії (мейнстріму, основної течії у розвитку економічної науки сьогодні) не тільки дати рецепти стосовно швидкого і ефективного виходу з поточної світової кризи, але навіть своєчасно передбачити її дає багато приводів для критики з боку опозиційно налаштованих економістів. У той же час прибічники мейнстріму не поспішають відмовлятися від свого бачення світу та ролі економічної теорії в ньому, незважаючи на те, що альтернативні версії відносин між розробниками економічної науки та користувачами їх доробок існують вже понад 150 років.

Метою цієї статті є з'ясування того, чи є це небажання вираженням суб'єктивно обумовленої залежності від траєкторії попереднього розвитку або воно має більш раціональне підґрунтя.

Виклад основного матеріалу. Найбільш загальним поділом сучасних шкіл економічної думки є поділ на мейнстрім та так звані неортодоксальні школи економічної науки, як це робить, наприклад, А. Лібман [1, с. 87–126]. При цьому як мейнстрім, так і опозиційні йому школи, дуже неоднорідні як в плані аксіоматики, так і в плані методології. З початку ХХІ ст. вже досить важко розрізнити, що є мейнстрімом, а що ні. У

цілому до мейнстріму, як правило, відносять всі теорії, які у явному або прихованому вигляді базуються на гіпотезі про *раціонально мислячого економічного індивіда* і які, становлячи основу економічного імперіалізму, де-факто стають лідером соціальних наук взагалі [2]. Усі інші течії автоматично належать до неортодоксальних.

Стосовно предмета нашого дослідження варто зазначити, що як сам мейнстрім, так і опозиційні йому школи, містять і проринкові, і антиринкові тези. Так, загальновизнаним є те, що певні завдання, необхідні для існування суспільства, ринок не вирішує. Це так звані «провали ринку», наявність яких не заперечує сучасний мейнстрім [3]. У той же час основну координаційну роботу, на думку представників мейнстріму, має виконувати ринок. Опозиційні мейнстріму течії в цілому налаштовані значно скептичніше щодо ринку і заперечують його здатність справлятися з координацією не тільки у випадках «провалів». Яскравим прикладом є посткейнсіанство, яке, продовжуючи традицію економічної науки середини ХХ ст., виходить із принципової нездатності ринку встановлювати загальну рівновагу між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Проте в самому посткейнсіанстві немає закликів до демонтажу ринкової системи, що в неявному вигляді свідчить про визнання пост-

кейнсіанцями певних її переваг. Приблизно така ж ситуація з інституціоналізмом та іншими (за винятком радикально антиринково налаштованого марксизму) неортодоксальними школами економічної теорії.

Питання протиборства між, умовно кажучи, «проринковим» напрямом економічної теорії та тим напрямом, який передбачає необхідність активної інтересуючої ролі держави як найбільш потужного надособистісного утворення в економіці, в основі своїй зводиться до вирішення питання про те, чи може людина сама вирішити, що для неї буде більш корисним. Іншими словами, йде пошук відповіді на питання, чи забезпечує вільна індивідуальна контрактна система найвищий рівень задоволеності членів суспільства економічною ефективністю цього суспільства.

Звісно, це питання саме по собі досить комплексне, не кажучи вже про багатоплановість відповіді на нього. По-перше, необхідно визначитися, чи формується задоволеність або певні елементи для її визначення поза сферою людської свідомості. Сучасна наука дає, як правило, негативну відповідь, хоча в історії людства гомоцентризм далеко не завжди займав домінуючу позицію, свідченнями чого є і віра в божественні настанови, які визначають, «що таке добре, а що — погано», і віра в «доброго царя», і лозунги на кшталт «народ та партія єдині». Проте в рамках нашого дослідження будемо вважати, що *задоволеність як показник правильності своїх дій формується в межах людської свідомості під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів*. По-друге, маємо домовитися стосовно основного гносеологічного питання щодо можливості пізнання світу людиною, причому тут є два аспекти:

— чи існує об'єктивна реальність взагалі;

— якщо вона дійсно існує, то наскільки адекватно відображається людською психікою.

Негативні відповіді на ці питання в тій чи іншій формі характерні для представників агностицизму, наприклад, І. Канта, Д. Юма, Б. Рассела та ін.

[4]. Серед економістів ХХ ст. агностицизм притаманний працям Ф. фон Хайєка. Радикальний агностицизм, який заперечує наявність об'єктивної реальності поза межами свідомості, не становить інтересу з наукової точки зору, оскільки заперечує саму наявність предмета наукового дослідження. Більш цікавими для наукового пізнання є м'які форми агностицизму, зокрема прагматизм та інструменталізм.

Засновник прагматизму американський філософ і логік Ч. Пірс, філософія якого стала підґрунтям для наукового позитивізму, звертав особливу увагу на динамічність, еволюційність світобудови, що викликає постійну зміну її законів. Відповідно, людське пізнання законів світобудови є хронічно застарілим, а закони, сформульовані науковцями, досить приблизними [5; 6; 7; 8]. Можливих варіантів виходу з цієї проблеми два — або взагалі відмовитися від пізнання світу, або змиритися з тим, що знання завжди «обернене в минуле». Показовим прикладом останнього підходу є економетрика. Втім майже вся економічна теорія як наука розробляє моделі, які описують те, що було, і її прогностичні можливості повністю залежать від того, наскільки майбутнє схоже на минуле.

Інструменталізм, заснований Дж. Дьюї, дещо інакше вирішує проблему неповноти людського знання. За Дьюї, теорії є лише інструментами розуміння реальності і зовсім необов'язково мають бути їй тотожні. Якщо людина, спираючись на певну теорію, робить правильні речі, то така теорія визнається правильною незалежно від того, наскільки вона реалістична [9]. Відповідно, суто теоретично теорії можуть створюватися під кожен проблему і під кожного суб'єкта. В економічній теорії цю лінію започаткував А. Маршалл, який стверджував, що «... функція аналізу і дедукції в економічній науці полягає не в створенні кількох довгих ланцюгів логічних міркувань, а у правильному створенні багатьох коротких ланцюжків та окремих сполучних ланок» (цит. за [10, с. 212], переклад наш — С.К.). Джоан

Робінсон, яка також поділяла подібний погляд на економічну науку, влучно назвала економічну теорію «ящиком з інструментами» [11].

Критика інструменталістського підходу зводиться в основному до того, що не зовсім зрозуміло, який інструмент для пояснення або прогнозування має використовуватися в кожному конкретному випадку. У формулюванні О. Ананьїна [12] це виглядає так:

– економічне знання стає фрагментованим («балканізованим»);

– виявлені причинно-наслідкові зв'язки правильні лише за «інших рівних умов»;

– «інші рівні умови» часто залишаються невизначеними, отже, їх наявність або відсутність не діагностується;

– як результат, реальна ситуація не може бути поставлена у відповідність певному аналітичному інструменту, отже, економічна наука, заснована на інструменталізмі, не здатна виконати ані пояснювальну, ані прогностичну функцію.

Принаймні частково з цією аргументацією слід погодитися. Дійсно, неправильний вибір інструмента аналізу може призвести до результатів, які будуть відірваними від економічної реальності і дадуть неправильні пояснення того, що відбулось або відбувається, чи неправильні прогнози того, що може відбутися.

Як вказує той же О. Ананьїн, вибір адекватного інструмента визначається *здоровим глуздом*. Причому слід звернути увагу, що на необхідність доповнення теоретичної науки здоровим глуздом вказували, крім А. Маршалла, ще й такі видатні економісти, як Дж.С. Мілль та Г. Шмоллер. Здоровий глузд необхідний також і в марксизмі, оскільки застосування формаційного підходу потребує принаймні визначити, до якої формації слід віднести конкретну спільноту (а це може бути нелегко, приміром, у випадку аналізу сучасних країн Північної Європи). Без застосування здорового глузду неможливо застосувати і напрацювання інституціоналізму, кейнсіанства, компаративізму. Врешті-решт, навіть вирі-

шення питання про те, чи є певна проблема економічною, чи ні, належить до сфери здорового глузду.

Прояв проблеми у випадку відсутності у користувача певної економічної теорії достатньої кількості здорового глузду відрізняє «великі» холистичні моделі від сукупності невеликих «фрагментарних» моделей не так якісно, як кількісно. Чим меншими моделями описується реальність, тим частіше економіст має застосовувати здоровий глузд для формування адекватної картини світобудови в рамках об'єкта дослідження. Відповідно, чим більшими є моделі, тим меншим є міжмоделний простір і тим рідше доводиться застосовувати здоровий глузд та інтуїцію.

З іншого боку, ціна помилки буде більшою при застосуванні більших моделей, оскільки після вибору певної моделі подальший аналіз може мало сполучатися з реальністю і проходити некритично стосовно попередньо зробленого висновку щодо вибору моделі. Відповідно, практичне застосування холистичного підходу загрожує невеликою кількістю великих помилок, а інструменталістського – великою кількістю невеликих.

Відповідь на питання про те, що гірше – більша вірогідність помилок, але невеликих, чи менша вірогідність помилок, але глобальної, завжди є результатом індивідуального вибору теоретика чи практика. Певні переваги є і в одного підходу і в іншого, але оскільки в нашому дослідженні ми спираємося саме на інструментальний підхід, то вважаємо за доцільне надати три основні аргументи саме на його захист:

За необхідності вибору адекватної моделі на кількох етапах аналізу реальної ситуації є вірогідність, що дослідник, який неправильно обрав інструмент на якомусь етапі, перегляне це рішення на наступних етапах, оскільки виявить міжетапні протиріччя, в тому числі і протиріччя з емпіричними даними. У той же час великі моделі менше підштовхують дослідника до постійної верифікації проміжних результатів у процесі моделювання.

Оскільки економічна теорія претендує на статус методологічного базису для прикладних економічних дисциплін (маркетингу, менеджменту, фінансів тощо), то це означає необхідність пояснювати її положення відповідним фахівцям, формуючи у них основи економічного мислення. Зважаючи на обмеженість когнітивних здібностей людини, навчання фахівців-прикладників прийомом користування відносно невеликими теоретичними моделями видається більш реалістичним завданням, аніж спроба помістити у свідомість маркетолога чи фінансиста цілісну холистичну модель суспільства.

У галузі економічної політики тактика «малих кроків» потенційно загрожує менш руйнівними наслідками. Показовим є зіставлення шоківих (як, приміром, в Польщі та Україні) та градуалістських (як в Угорщині та Китаї) моделей ринкових реформ. Перевага останніх не тільки в тому, що, реформуючи сектор за сектором, держава дає час на адаптацію економічним суб'єктам, які займаються певним видом діяльності, зберігаючи відносну стабільність національної економіки за рахунок секторів, що на певний момент не реформуються. З точки зору економіко-теоретичного обґрунтування реформ та оцінки їх успішності градуалізм кращий, оскільки дозволяє використовувати «невеликі» відносно відокремлені моделі, а відтак, і оперативно перевіряти, чи дає реформа, скажімо, роздрібної торгівлі ліками очікуваний результат. Якщо ж така реформа пішла за незапланованим сценарієм, і сектор почав працювати неналежним чином, то виправлення такої помилки буде легшим і дешевшим, ніж у випадку тотального одночасного реформування всієї системи національної економіки.

Не заперечуючи наявності проблем маршалліанської парадигми економіко-теоретичного знання, маємо зазначити, що альтернативні парадигми виявляються ще більш проблемними у випадку, коли робиться спроба використати їх висновки на практиці.

Наприклад, еволюціонізм в нинішньому його варіанті абсолютно непридатний для прогнозування майбутніх змін. Аналогічно до того, як еволюційна теорія Ч. Дарвіна може пояснити, чому певний вид тварин або рослин має ті чи інші ознаки і як вони виникли, але не може навіть приблизно визначити, які морфологічні зміни відбудуться з цими видами у майбутньому, еволюційні теорії (як в марксистському, так і в інституціональному варіантах, а також в усіх інших) цілісно можуть описати ситуацію, яка є і навіть як вона виникла, проте виявляються безсилим перед проблемою прогнозування. Амбітна науково-дослідна програма Т. Веблена стосовно інституціонального проектування так і залишилася нездійсненою. Ті ж прогнози, які робляться еволюціоністами, базуються на визначних персональних здібностях прогнозистів, їх непересічній інтуїції та здоровому глузді і майже ніяк не пов'язані з еволюціоністським інструментарієм епістемологічно.

Компаративістика як напрям економічної теорії, концентруючись на порівнянні діяльності економічних суб'єктів різних рівнів, намагається дослідити роль певної складової об'єкта дослідження через порівняння об'єктів, які відрізняються саме цією складовою. Проте на заваді використання цього методу стоїть той простий факт, що в реальному житті не так просто знайти об'єкти, які відрізняються лише однією ознакою, будучи ідентичними за всіма іншими. Крім того, серйозною проблемою є те, що вже саме виділення ознак пов'язане з агрегуванням, абстрагуванням та формуванням абстрактних категорій. Відповідно, вже починаючи з найпершого етапу дослідження, воно може виявитися необ'єктивним, залежним від того ж таки здорового глузду дослідника і навіть ідеологічно навантаженим.

Той же недолік і в економетриці. Уже на етапі відбору даних для аналізу та їх групування дослідник не може обійтися без певної онтологічної картини об'єкта дослідження, що ставить під сумнів об'єктивність отриманих результатів. Крім того, економетрика, засно-

вана на аналізі даних минулого, може більш-менш достовірно оцінити картину цього минулого, проте через незворотність часу і еволюцію економічних інститутів отримані кількісні зв'язки дуже рідко можуть бути перенесені на аналіз майбутнього. Наприклад, навіть такі загальні величини, як коефіцієнти трансформації в моделі В. Леонтьєва «витрати-випуск», виявилися не такими стійкими, як на це розраховував автор. Ця проблема стає тим гострішою, чим активніше проходить трансформація економічних інститутів, що значно деактуалізує економетричні дослідження в трансформаційній економіці.

Неомарксизм успадкував від своєї ранньої версії нездатність описувати проміжні суспільства, які не вписуються у рамки ідеальних типів капіталістичної чи соціалістичної формації. Так, неомарксизм мало що може запропонувати для аналізу економік розвинутих країн, які, зберігаючи елементи капіталізму, розгорнули масштабні соціальні програми (наприклад, Швеції, Японії, Канади та багатьох інших). Проте стосовно України більш важливим недоліком є те, що неомарксистський інструментарій погано описує проміжні стани економіки, що реформується. Отже, на нинішньому етапі трансформацій в Україні і у світі неомарксизм може бути важливим лише як пересторога від сповзання до дикого капіталізму взірця XVIII–XIX ст., що, звісно, теж важливо, але на сучасному етапі, на нашу думку, може бути лише доповненням до основного масиву економіко-теоретичних знань.

Неокейнсіанство, яке, беззаперечно, є лідером в галузі макроекономічного регулювання, страждає тими ж вадами, що і будь-яка інша «велика» теорія – воно погано адаптується до проміжних станів економіки, а відтак, як і неомарксизм, малопридатне для аналізу трансформаційної економіки. Ще одна проблема – неокейнсіанство погано сполучається з напрацюваннями поведінкової та інституціональної економіки. Відсутність успіхів у цьому напрямі заявленої науково-дослідної програми Дж. Акерлофа є наочним підтверджен-

ням цієї проблеми. Відповідно, виявлені в другій половині ХХ ст. завдяки працям А. Тверські, Д. Канемана, Г. Даймонд і самого Дж. Акерлофа особливості людської поведінки не знайшли ніякого відображення в кейнсіанській теорії, тоді як прикладні дослідження фінансових і товарних ринків без цих елементів вже не мисляться. Нездатність інкорпорувати в теорію нагальні запити практики має, на нашу думку, вважатися вадою такої теорії.

Висновки. Таким чином, значною проблемою теорій, альтернативних маршалліанському мейнстріму, є їх нездатність інтегрувати інші теорії. Натомість мейнстрім не тільки теоретично здатний збагачуватися за рахунок інших економічних шкіл, але і практично довів це, ввівши до своїх моделей елементи поведінкової психології (в рамках поведінкової економічної теорії [13]), інституціоналізму (в рамках неоінституціональних теорій), частково – соціології, а також економетрики. Отже, видається більш перспективним розвиток маршалліанського «ящика з інструментами» і підготовка інтелектуальних користувачів теорії, а не спроби створити універсальну мегатеорію, яка в автоматичному режимі буде видавати абсолютно правильні відповіді на всі економічні питання незалежно від того, наскільки розумним є користувач такого економіко-теоретичного знання.

Список використаної літератури

1. Либман А.М. Экономическая теория и социальные науки об экономике / А.М. Либман // Труды семинара «Теоретическая экономика» / под ред. А. Рубинштейна. – М.: ИЭ РАН, 2008. Кн. 1. – С. 11–63.
2. Хайлбронер Р.Л. Экономическая теория как универсальная наука / Р.Л. Хайлбронер // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 41–55.
3. Сендлер Т. Экономические концепции для общественных наук / Т. Сендлер; пер. с англ. – М.: Весь мир, 2006. – 376 с.
4. Кэррол Роберт Т. Агностицизм / Роберт Т. Кэррол // Энциклопедия за-

блуждений: собрание невероятных фактов, удивительных открытий и опасных поверий. – М.: Диалектика, 2005. – С. 13.

5. Пирс Ч.С. Начала прагматизма / Ч.С. Пирс; пер. с англ., предисл. В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина. – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ: Алетейя, 2000. – 318 с.

6. Пирс Ч.С. Логические основания теории знаков / Ч.С. Пирс; пер. с англ. В.В. Кирющенко, М.В. Колопотина, послесл. В.Ю. Сухачева. – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ: Алетейя, 2000. – 352 с.

7. Пирс Ч.С. Закрепление верования / Ч.С. Пирс // Вопросы философии. – 1996. – № 12. – С. 106–120.

8. Пирс Ч.С. Как сделать наши идеи ясными / Ч.С. Пирс // Вопросы

философии. – 1996. – № 12. – С. 120–132.

9. Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Дж. Дьюи / пер. с англ. М. Занаворов, М. Шиков. – М.: Логос, 2001.

10. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. / А. Маршалл; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – Т. 3. – 351 с.

11. Робинсон Дж. Теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 471 с.

12. Ананьин О.И. Структура экономико-теоретического знания: Методологический анализ / О.И. Ананьин; Ин-т экономики. – М.: Наука, 2005. – 244 с.

13. Саймон Г. Науки об искусственном / Г. Саймон; пер. с англ. Э.Л. Ниппельбаума; послесл. О.К. Тихомирова. – М.: Мир, 1972. – 147 с.

В статье рассматривается концепция взаимодействия между экономической наукой и практикой экономической деятельности и государственного регулирования. Эта проблема анализируется с точки зрения мейнстрима, марксизма, институционализма и других школ современной экономической науки. Автор приходит к выводу, что инструментализм А. Маршалла сохраняет свою актуальность, несмотря на имеющиеся недостатки.

Ключевые слова: методология мейнстрима, маршаллианская парадигма, инструментализм.

In the article the concept of interaction between economics and practice of economic activity and governmental regulation is revised. This problem is analyzed in terms of mainstream, Marxism, institutionalism and other schools of modern economic science. The author concludes that Marshallian instrumentalism retains its relevance despite existing weaknesses.

Key words: mainstream methodology, Marshallian paradygm, instrumentalism.

Надійшло до редакції 15.09.2011